
Ілля Тимчук

здобувач кафедри етнології, античної та середньовічної історії факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича м. Чернівці

ПРЕДМЕТИ КУЛЬТОВОЇ СИМВОЛІКИ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЧАСУ З НОВГОРОДА ВЕЛИКОГО

У даній статті автор подає характеристику предметів християнської культової пластики з території Новгороду. Проаналізовано основні категорії пам'яток: хрести-енколпіони, натільні іконки, хреститільники, іконки-підвіски, змієвики, панагії, складні, богослужбові предмети.

Ключові слова: Київська Русь, Новгородська земля, хрести-енколпіони, змієвики, натільні хрести, іконки.

Прийняття християнства давньоруським населенням призвело до зміни світогляду та переплетіння християнського віровчення з язичницькими культурами. Відображення християнського світогляду прослідковується у структурі церковних богослужінь та християнській культовій символіці. Саме в цьому і відображається актуальність даної теми, так, як для розуміння процесу християнізації Північно-Західних теренів Русі необхідно визначити, проаналізувати та охарактеризувати основні категорії пам'яток християнської культової символіки. Тому, метою даної роботи є всезагальна характеристика даної категорії археологічних пам'яток та здійснення їх комплексного аналізу. Історіографія проблеми є досить таки широкою. Серед найбільш важливих праць з даної проблематики варто відмітити роботи Бочарова Г., Алешковського М., Полу бояринової М., Корзухіної Г., Пескової А., Гнутової С., Горміної Н. [4; 1; 22; 10; 5; 6; 7; 8] тощо.

Матеріали розкопок з Новгороду та інших давньоруських міст, свідчать про те, що у свідомості давньоруського населення імена перших руських святих пов'язувалися з ідеєю родючості та весняних посівів. Навколо св. Бориса і Гліба сформувався культ аграрно-магічного характеру: «Борис і Гліб сіють хліб», «Борис – хлібник» та інші [28, с. 93].

Християнство вплинуло на зміну матеріальної сторони поховального обряду, зафіксованого по даним археології, практично простежити важко. В. Конєцький в своїх дослідженнях вказує на можливість визнати відсутність зв'язку між появою в Новгородській землі поховань по обряду інгумації і процесом християнізації. Для підтвердження своїх поглядів дослідник вказує на малу кількість знахідок натільних хрестиків в похованнях XI-XIII ст [21, с. 66-67]. За даними А. Мусіна, із 7416 досліджених поховань XI-XV ст. Новгородської землі тільки в 41 знаходяться елементи християнського культу [2, с. 28].

При класифікації пам'яток християнської культової символіки С. Гнутова виділила наступні типи:

- хрести-тільники (від трьох-до дванадцяти кінцевих);
- іконки-підвіски різних форм (округлі, квадратні, прямокутні та фігурні);
- хрести нагрудні, які поділяються на підтипи: енколпіони двохсторчаті, двохсторонні, односторонні;
- хрести напрестольні, зазвичай восьмикінцеві;
- змієвики;
- іконки-образки декількох категорій: енколпії, двохсторонні, односторонні;
- панагії;
- складні;
- хороси, складені з окремих міднолитих ажурних пластин і рельєфних фігурок, що кріпляться на основу;
- богослужбові предмети [5].

Для виготовлення предметів культової символіки кольоровий метал у вигляді злитків, дроту та виробів в Новгород привозили з Любека та Готланда, а з XIV ст. постачальником стає Ганзейський союз. Кольоровий метал на території Новгороду з'явився в середині X ст., не дивлячись на протистояння з Тевтонським орденом в XIII ст. збільшується кількість імпортованих виробів, що свідчить про те, що Новгород зберіг свої торговельні зв'язки з іншими містами [30, с. 5].

Новгородській землі характерна тенденція, що простежується на інших землях Київської Русі, а саме поширення нового поховального обряду і християнської культової символіки. Знайдені на даній території хрести і іконки 131 предмет християнської символіки із 112 поховань, розкопаних у 85 могильниках, досить різноманітні і представлені 17 типами хрестів, 10 типами іконок і 3 типами змієвиків. Найбільш численна група – так звані «хрести скандинавського типу», які походять із поховань кінця XI-першої половини XII ст. Вони характерні в основному для фіно-угорських окраїн Новгородської землі. В трьох похованнях знайдені

амулетів-змівіки XII-XIII ст. Змівіки в похованнях зустрічаються рідко і підкреслюють зв'язок поховань з міською культурою. Також рідко зустрічаються в сільських похованнях знахідки енкалпіїнів і залежних від них типів хрестів, які датуються другою половиною XII-XIII ст. [14].

Окрему категорію пам'яток складають амулети-змівіки. Не християнські зображення змівіків важко тлумачити: композиція із зміями, тільки частково подібна до образу Медузи Горгони, не зустрічається в художній традиції жодної пам'ятки, окрім пам'яток даного типу.

Зображення людської голови із зміями з'являється в X ст. у візантійській культурі. Нетрадиційна для Візантії кругла форма даних підвісок, солярний характер композиції, астрологічні символи, вказують на Малу Азію як на батьківщину даних предметів.

Вперше при вивченні змівіків на їх язичницьке походження вказав київський митрополит Євгеній (Болховітінов), на його думку, амулети-змівіки виникли в язичницькій традиції Сходу а потім розповсюдились на християнські країни [19, с. 12-13].

Частина дослідників вважали, що зображення на змівіках являються втіленням зла. На думку Г. Вагнера, амулети-змівіки виконували охоронну функцію. Однак, демонічний характер змівіків не суперечить охоронній функції змівіків. Використання зображення демонів, є досить поширеним прийомом у магичній практиці. Зображення демона, знання його імені згідно середньовічним уявленням дозволяє захиститися від нього [19, с. 24].

При проведенні археологічних досліджень на території Троїцького розкопу в Новгороді було знайдено амулети-змівіки діаметром 4 см. Два круглих змівіка з вушком для підвішування. На лицевій стороні зображено архангела Михаїла в зріст. Архангел одягнутий в стихар з орарем, один кінець якого знаходиться на лівій руці. Риси обличчя простежуються погано, німб показаний крапленим орнаментом. Крила широко розпростерті, заповнюють простір кола.

На зворотній стороні – людська личина, від якої концентровано виходять роздвоєні тіла змій з 12 головами. Зміїне гніздо окантоване рельєфною полосою з поперечними насічками. Пам'ятка датується XII ст. [19, с. 56].

Про розвиток економічних зв'язків Новгороду свідчить знахідка амулета-змівіка, що походить з Болгарського городища. На ньому зображенні кінний Георгій-змівіборець, змівіподібна композиція затерта, на її місці знаходиться гравірування у вигляді хреста [19, с. 73-74].

На території Великої вулиці в Новгороді було знайдено срібний змівік, діаметром 3,3 см, дана пам'ятка датується 1116-1134 рр. В. Пуцко датує дану знахідку як найбільш давній екземпляр із виготовлених тоді предметів культової символіки. На лицевій стороні в рельєфному оздобленні, знаходиться Розп'яття. Воно має ряд характерних іконографічних особливостей. Широке чотириохкінцеве хрестне дерево окреслене рельєфною лінією. Фігура розп'ятого Христа з прямими руками і тонкими, з'єднаними п'ятами ніг. Пальці піднятих рук розставлені. Спотворені форми, потертість рельєфа не дозволяє встановити одягнутий Христос в туніку до колін чи це звичайна набедрена пов'язка, яка в результаті потертості рельєфу майже зливається з торсом фігури. На положення схиленої до правого плеча голови і схиленої до грудей дивує ракурс, при якому стає видно потилицю. Ноги стопами оперті на поверхню гори, на якій поміщений хрест. Навколо голови позначений німб, до того ж з подобою перехрестя. По бокам, під поперечною перекладиною хреста, схематизовані фігурки двох ангелів із схиленими донизу крилами. На зворотній стороні пам'ятки зміїна композиція з людською фігурою з круглою головою і стовпоподібним тулубом в центрі, з руками і ногами, що переходять в полосаті шийні тіла. На іншому новгородському амулеті-змівіку було зображено св. Георгія. Пам'ятка діаметром 4,3 см знайдена на Кіровському розкопі Торгової сторони Новгороду і датується XII ст. [25]. Змівіки в похованнях зустрічаються досить рідко і підкреслюють зв'язок їх власників з міською культурою [14].

В Новгороді знайдено 56 хрестів, вони поділяються на натільні хрести та хрести-енкалпіїони, які носилися на одязі. Свідчення є автопортрет майстра Авраама на Магдебургських воротах Софійського собору в Новгороді.

Найдавнішою формою хрестів в Новгороді були чотириохкінцеві невеликі (розміри 3,5×2,5 см) хрестики з дещо розширеними кінцями, виготовлені із міді. На лицевій стороні їх – випукле, грубо стилізоване зображення розп'ятого Христа в довгому хітоні. Над головою маленький хрестик, руки передані схематично. Подібні хрестики знайдені Неревському розкопі [30, с. 49].

Найдавніший новгородський хрест-енкалпіїон знайдений в культурному шарі XI-початку XII ст. Розміри 7,3×10,5 см. Він відлитою із бронзи із заокругленнями і оснащений додатковими виступами кінцями, з масивним вушком. На лицевій стороні в центрі поміщено рельєфне зображення розп'ятого Христа. Фігура Христа доторкається до хреста без підкреслення страждань, дана іконографія характерна для ранніх зразків енкалпіїнів. На трьох кінцях – гравіровані погрудні зображення святих: зліва – Богородиці, зверху – Георгія і з права – Івана Богослова. Контури німбів і одяг святих заповнені червоною емаллю. Датується XII ст.

XI-XII ст. датується енколпійон з округлими кінцями, з фігурою Христа, виконаний в плоскому рельєфі. Розміри 2,5×3,9 см. Над головою Христа зображений хрест, але він погано простежується.

В культурному шарі 10-30-х і 70-90-х років XII ст. знайдені два хрести-енколпійони. Розміри хрестів 5,7×2,9 см. Зображення на хресті нанесене різцем, в деяких місцях інкрустований сріблом. На лицевій стороні зображений Христос, над головою якого – рівносторонній хрест.

Кінцем XII – 30-ми роками XIII ст. датується енколпійон розміри якого 1,7×4,3 см. На обох боках хреста-енколпійона інкрустацією сріблом нанесені хрестики.

В шарі XIII ст. знайдена створка енколпійона із зображенням в центрі святого Бориса, який тримає в лівій руці мученицький вінок. Розміри хреста 5×7,5 см. В круглих медальйонах зліва, зверху і з права від центральної фігури – погано збережені погрудні зображення святих. 20-60-ми роками XIII ст. датується хрест-енколпійон з прямими кінцями, які закінчуються колами. Розміри 3,8×5,7 см. На лицевій створці в рамці знаходиться фігура Христа, виконана в техніці гравірування. Над головою Христа зображений рівносторонній хрест. На звороті в центрі поміщено зображення хреста з сіянням в середохресті.

XIII ст. датується знайдена половинка хреста-енколпійона із заокругленими кінцями. Розміри 4,8×7,8 см. Перегородки на кінцях енколпійона створюють орнамент у вигляді хрестів в колі, а в середній його частині – у вигляді трикутників, які вершинами пересікаються в центрі [30, с. 55-58].

Незначна кількість знахідок християнської символіки в похованнях XI-XII ст., відображає збереження церковних правил у використанні культової символіки. В XII ст. існувала канонічна заборона на захоронення християнських святих. Розповсюдження хрестів з Розп'яттям на землях Київської Русі характеризує давньоруські міські центри та сільські некрополі, інколи пов'язані з військовими гарнізонами, які контролювали шляхи сполучення Давньоруської держави [14].

Найдавніші екземпляри натільних хрестів X-XI ст. були знайдені в Києві та Новгороді. Вони невеликого розміру, чотирьохкінцеві, з рівними кінцями, які дещо розширюються або заокруглені, інколи з потовщенням. Досліджено не значну частину натільних хрестів з емаллю, черню або інкрустацією. На натільних хрестах зображувалися Голгофський хрест, Розп'яття, святих або вибрані святі [8, с. 9-10].

Про взаємовпливи візантійської та давньоруської культур свідчить знахідка «сирійського» енколпійону розмірами 5,3×3,6 см, на Троїцькому розкопі. Датується XIII ст. Енколпійон з прямокутними, дещо розширеними кінцями і рельєфними зображеннями. На лицевій ступці вміщено зображення у зріст Богородиці Оранти і три поясних зображення святих. Фігури святих зображені на рівні бортиків ступки, тільки голови злегка підносяться над ними. Нижній кінець ступки оплавлений, можливо це дефект вилівки. На зворотній ступці проглядається зображення Розп'яття з предстоячими та чотирьох кінцевого хреста вгорі, однак, він сильно оплавлений і має два наскрізних отвори з нерівними краями [9, с. 97].

Археологічні дослідження Новгороду дали можливість виявити сліди пожегу, який відбувся в 989 р. Було знайдено монетні скарби, закопані напередодні пожегу. Важливою являється знахідка, що знаходилася в культурному шарі, який передував пожегу 989 р., знайдено хрест-тільник, що являється свідченням того, що в Новгороді до офіційного хрещення знаходилися християни.

Значна кількість археологічних матеріалів вказує на те, що в Новгороді досить тривалий час було поширене двовір'я. Зокрема, в культурному шарі XII-XIII ст. дослідники знаходять амулети, які пов'язані з культом ведмеда, амулети-змівки. Серед змівків особливу увагу привертає змівик на гладкій поверхні якого замість язичницького символу вишкрябаний хрест [31].

Пам'ятки мідного лиття Новгороду XI-першої половини XIII ст. свідчать проте, що основна частина пам'яток даного періоду відтворює київські зразки або являється їх переробленою копією [5]. Традиція копіювання предметів християнської культової символіки була започаткована в західноєвропейській культурі. Відомі на території Київської Русі зображення Гробу Господнього, принесені ігуменом Данилом і Добринею Ядрейковичем із латинізованої Палестини. Латинська культура Палестини експортувала в Європу просторові форми, які послужили зразком для копіювання і відтворення храму Воскресіння Господнього в Єрусалимі. Одна із найкращих копій єрусалимської Кувуклії була вирізана в XII ст. і поміщена в центрі підземної церкви на північному заході Франції [16, с. 224].

Давньоруські хрести пов'язані переважно з міською культурою. Значна кількість знахідок зроблена в Новгороді. Відомо 10 хрестів із каменю і 4 фрагменти породи із якої вони виготовлені. Породу каменю можна розглядати як вихідний матеріал для виготовлення хрестів або як культовий оберіг. Адже для середньовічного населення порода каменю та його колір відігравали особливу сакральну роль. Лікувальним властивостям різних порід каменю присвячені середньовічні збірники – «лапідарії». Особливе місце займає колір, в характеристиці сакральних властивостей каменю. Наприклад, зелений стимулює життєвий тонус, лікує серцево-судинну систему, стабілізує артеріальний тиск. У символіці європейської схоластики це колір надії [16, с. 230-236].

Історичній науці відомі імена декількох ювелірів серед них двоє із Новгороду Флор-Братіл – початок XII ст. та Констянтин – середина XII ст. [28, с. 27]. Окрім Братіла та Констянтина за даними літопису XIII ст. дізнаємося імена ще двох майстрів – Страшка (1200 р) та Нежили (1234 р.), які загинули в битві з Литвою [30, с. 7].

Християнська символіка була складовою частиною верхнього одягу привілейованих верств суспільства. На короні княгині зображувався деісусний чин, який згодом почали розміщувати в церковних іконостасах: Ісус Христос, Богородиця, Іван Предтеча, два архангела і два апостола. Напис «ПАВЪЛЬ» вказує на давньоруське, а не візантійське походження корони. Церковна символіка досить часто зустрічається на моністах і на колтах [28, с. 28].

В ризниці новгородського Софійського собору збереглися два «єрусалима», «сіона». Це зображення моделей храму, що виготовлялися із срібла або золота та виносилися під час святкових богослужінь на середину церкви. Один із новгородських сіонів зберігся фрагментарно. Найбільший інтерес представляють ажурні тимпани арок з шістьма великими квітами на кожному. На думку Б. Рибаківа, можливо це той «єрусалим», який був виготовлений новгородцями після того, як Всеслав Полоцький, захопив Новгород та сіон в якості трофею [28, с. 53-54].

Для надання монументальності фігурам художники не тільки збільшували масштаб, співставляючи різномасштабні зображення, а підкреслюючи монументальність фігур, даючи чіткий ритм. Дана технологія простежується на шести кінцевому на престольному дерев'яному хресті, прикрашеному камінням та виямчатою емаллю. Колір емалей – чорний, зелений, темно-синій. У верхньому середохресті зображений невідомий святий ідентифікувати святого важко через погану збереженість, в середньому – «Деісус»: Богородиця, Христос, Іван Предтеча [4, с. 35].

На культовій символіці із Новгороду досить поширеною була іконографія св. Георгія Победоносця. На півночі Київської Русі Георгій сприймався як покровитель новгородських колонізаторів, як символ боротьби із суворою природою та язичницькими племенами. В першій половині XIII ст. новгородські художники наділяли Георгія Победоносця рисами мученика і воїна: на ньому зображені не тільки хітон і плащ, але обладунки, меч та хрест в руках.

Найбільш поширеною пам'яткою вище розглянутого типу являється шиферна іконка, знайдена в культурному шарі середини XIII ст. Ільїнського розкопу в Новгороді. Розміри 1,3×3,9×0,4 см. На іконі добре простежується голова, груди, передні ноги коня і ноги вершника, тобто зображення композиції «Чудо Георгія о змії» [4, с. 39].

Археологічні дослідження Новгороду дали змогу дослідити значну частину пам'яток християнської металопластики, зокрема, кам'яні іконки. Найдавніша пам'ятка знайдена в культурному шарі першої половини XII ст. На лицевій стороні іконки зображена поясна фігура Івана Предтечі. В лівій руці святий тримає хрест, в правій сувій. Німб та одяг орнаментовані. Різьба виконана високим рельєфом. По бокам фігури святого зроблений напис, зліва – «Іван», з права – «Предтеча» [29, с. 262].

Серед пам'яток культової символіки візантійського походження знайдених в Новгороді відносяться ще дві іконки, розміри однієї із них 1,8×1,9×0,4 см. На лицевій стороні іконок зображені: голова святого в головному уборі у вигляді корони та Христос Емануїл з високим випуклим лобом з чітко розділеним волоссям і без бороди. Зліва та з права нацарапано напис «ІС, ХС».

Три іконки другої половини XII ст. знайдено в межах присадиби «И», де було знайдено церковний посуд та берестяні грамоти, в тексті яких згадуються представники духовництва або зміст тексту носить церковний характер. Дані знахідки свідчать проте, що деякий час дана присадиба належала церкві.

Серединою XIII ст. датується невеликий шматок шиферної іконки Ільїнського розкопу, його розміри: 1,3×3,9×0,4 см. На лицевій стороні простежується частина фігури коня і ноги вершника. Враховуючи іконографічні особливості, на іконі зображений св. Георгій Победоносець. Фігура вирізана невисоким рельєфом при застосуванні досить грубої техніки. Іконки із зображенням Георгія Победоносця знайдені також при дослідженні Княжої Гори на Київщині, також із колекції Загорського музею [29, с. 264-265].

З Новгороду походять декілька десятків наперсних іконок. Даний вид християнської культової пластики являється копією візантійських або київських іконок. На них зображувалися Розп'яття, Богородиця Одигітрія, святий Миколай Чудотворець, великомученик Георгій, різноманітні євангельські сцени. На наперсних іконках зображувалися поясні та в зріст фігури святих а багатофігурні композиції зменшувалися [8, с. 19].

У Новгороді знайдено 11 екземплярів підвісок-іконок. Їх носили на шії. Більшість іконок круглої форми, литі, з вушком, зображення на них односторонні.

Найдавніші підвіски-іконки знайдені в Неревському розкопі і датуються початком XII ст. Підвіска діаметром 2,8 см. На лицевій стороні зображені дві погрудні рельєфні фігури святих апостолів Петра і Павла.

Іконка діаметром 2,3 см, з погрудним зображенням святого Фоми. 70-80-ми роками XII ст. датується іконка прямокутної форми з напівкруглими закінченнями зверху. Розміри 1,7×3 см; 1,7×2,5 см. На них зобра-

---

жені випуклі поясні фігури святих. В культурному шарі XIII ст. знайдені дві підвіски-іконки із зображенням крилатих фігур в зріст. Одна із іконок діаметром 3,7 см датується початком XIII ст. Зображена на ній фігура в лівій руці тримає посох, крила її розпростерті [30, с. 62].

Таким чином, виявлені предмети християнської культурної символіки дозволяють простежити шляхи поширення християнства на території Новгородської землі. Дослідити взаємовпливи візантійської та давньоруської іконографічної традиції.

Список використаних джерел та літератури

1. Алешковский М.Х. Русские глебо-борисовские энколпионы 1072-1150 гг. // Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси. – М., 1974. – С. 104-125.
2. Афанасьев Ю.И. К вопросу о христианизации Гдова и Псковской земли // Псков. – 2010. – № 33. – С. 23-31.
3. Беляев Л.А. «Индекс христианского искусства» и новгородские каменные иконки // РА. – 2004. – № 1. – С. 55-63.
4. Бочаров Г.Н. Прикладное искусство Новгорода Великого. – М.: Изд-во «Наука», 1969. – 126 с.
5. Гнутова С.В. Медная мелкая пластика Древней Руси (типология и бытование) [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.kirovold.ru>.
6. Гнутова С.В. Кресты-энколпионы домонгольской Руси // Православие в Древней Руси. – М., 1990.
7. Гнутова С.В., Зотова Е.Я. Кресты. Иконы. Складни. Медное художественное литье XI – начала XX века из собрания центрального музея древнерусской культуры и искусства имени Андрея Рублева. – М., 2000. – 127 с.
8. Гормина Н.В. Христианские древности. Художественный металл XI-XIX веков, в собрании Новгородского музея-заповедника. Путеводитель по выставке. – М.: Северный паломник, 2005. – 104 с.
9. Каргер М.К. История культуры Древней Руси. Домонгольский период. Материальная культура. – М.–Л., 1951. – Том 1. – 478 с.
10. Корзухина Г.Ф., Пескова А.А. Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты – реликварии XI-XIII вв. – СПб, 2003. – 433 с.
11. Кузьмин С.Л. Крещение и христианизация Новгородской земли: акт и процесс по данным археологии // Церковная археология. Материалы Первой Всероссийской конференции. – СПб-Псков, 1995. – Часть 1. – С. 87-90.
12. Макаров Н.А., Чернецов А.В. К изучению культовых камней // [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.country.site.spb.ru/Library/Makarov_Chernetsov.htm;
13. Макарова Т.И. Черневое дело Древней Руси. – М., 1986. – 155 с.
14. Мусин А. О распространении христианства в Древней Руси IX-XIV вв. на основе данных археологии и письменных источников // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.ricolor.org>.
15. Мусин А.Е. Крест-тельник из Псковского кремля (к характеристике корпуса древнейших русских крестов) // Памятники средневековой культуры. Открытия и версии. – СПб., 1994. – С. 154-163.
16. Мусин А.Е. Паломничество и особенности «перенесения сакрального» в христианской Европе // [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.hierotopy.ru/contens/NewJerusalems_11_Musin_PilgrimageInWesternEurope_2009_RusEng.pdf.
17. Мусин А.Е. Археология «личного благочестия» в христианской традиции Востока и Запада // Христианская иконография Востока и Запада в памятниках материальной культуры Древней Руси. – СПб., 2006. – С. 163-222.
18. Мусин А.Е. Археология древнерусского паломничества в Святую Землю XII-XV вв. // Богословские труды. К 150-летию Русской Духовной миссии в Иерусалиме (1847-1997). – М., 1999. – № 35. – С. 92-110.
19. Николаева Т.В., Чернецов А.В. Древнерусские амулеты-змеевики. – М. «Наука», 1991. – 124 с.
20. Переседов И.Г. Об амулетах-змеевиках и их связи с нательными крестами и иными предметами церковной культуры // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.ec.dejavu.ru>.
21. Петров Н.И. Могилы превысокие: языческие курганы племенной аристократии Северо-Западной Руси VIII-XI вв. // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.rss.archives.ceu.hu>.
22. Полубояринова М.Д. Полудрагоценные камни и янтарь в Древнем Новгороде // Новгородские археологические чтения. Материалы науч. Конференции, посв. 60-летию археологического изучения Новгорода и 90-летию со дня рождения основателя Новгородской экспедиции А.В. Арциховского. Новгород, 28 сент. – 2 окт. 1992 г. – Новгород, 1994. – С. 80-87.
23. Порфиридов Н.Г. О некоторых вопросах истории прикладного искусства Древнего Новгорода // Культура и искусство Древней Руси. – Л., 1967. – С. 96-101.
24. Порфиридов Н.Г. Древней Новгород. Очерки из истории русской культуры XI-XV вв. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1947. – 307 с.
25. Пуцко В.Г. Об иконографии ранних Новгородских амулетов-змеевиков // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru>.
26. Пуцко В.Г. Святые всадники в новгородской каменной пластике // Староладожский сборник. – СПб.: Старая Ладога, 1998. – С. 105-115.

-
27. Рыбина Е.А. Мир вещей средневекового Новгорода (по археологическим находкам) // Вестник Новгородского государственного университета. – 2006. – № 38. – С. 14-19.
  28. Рыбаков Б.А. Декоративно-прикладное искусство Руси X-XIII вв. – Л., 1971. – 118 с.
  29. Седова М.В. Каменные иконки древнего Новгорода // СА. – 1965. – № 3. – С. 262-266.
  30. Седова М.В. Ювелирные изделия Древнего Новгорода (X-XV вв.). – М.: Изд-во «Наука», 1981. – 194 с.
  31. Янин В.Л. Крещение Новгорода и христианизация его населения // Введение христианства у народов Центральной и Восточной Европы. Крещение Руси. (Сборник тезисов). – М.: Изд-во «Наука», 1987. – С. 61-63.

Список скорочень:

РА – Российская археология

СА – Советская археология

Юлія Курдина

аспірантка кафедри історії України
та етнокомунікації Національного
університету «Львівська політехніка»
м. Львів

УНІВСЬКА ЛІСОВА ГУТА: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ

У статті розглядається Унівська лісова гута в світлі археологічних даних. Подається опис склоробних печей, інструментів, скляних виробів та інших знахідок. На основі цього робляться висновки стосовно значення даної пам'ятки для визначення рівня розвитку місцевого скловиробництва та перспектив продовження вивчення гут.

Ключові слова: гутництво, Унів, венеційське скло, склоробна піч, скляні вироби.

Розвиток гутництва на території України у вітчизняній історіографії представлений доволі фрагментарно. Цілісні дослідження, в яких би розглядалися й реконструювалися різні складові скловиробництва на українських теренах, дотепер вітчизняними науковцями не проводилися. Дещо наблизився до цього С. Мартинюк, одна із публікацій якого є спробою узагальнити історію скляного виробництва, при чому значну увагу дослідник приділяє також гутному склу [7]. Водночас вважати роботу вичерпною у даному питанні не доводиться.

Частіше зустрічаються відомості про поодинокі знахідки скляних виробів, які не прив'язані до конкретних склоробних центрів. Зокрема це публікації В. Гупало, М. Лосик [5], В. Рудого, В. Касюхнич, Г. Вітвіцької [12], І. Свешнікова [13] тощо. Автори наводять описи скляних виробів, їх датування, в окремих випадках висловлюють припущення щодо місця виготовлення знахідок.

Очевидно, що дослідження гутництва можливе лише за умови наявності відповідних джерел, серед яких важливе місце належить матеріалам археологічних досліджень. Серед них можна виділити роботи М. Филипчука [15], С. Мартинюка [8], Р. Береста [2]. Дослідники подають описи склоробних майстерень та виробів, що дозволяє більш оптимально оцінювати діяльність склоробних центрів. Варто зауважити, що досліджені осередки лише частково репрезентують весь масив скляних гут XV – першої половини XIX ст., які діяли на західноукраїнських землях. При цьому на особливу увагу заслуговує Унівська лісова гута як одна із археологічно досліджених пам'яток регіону.

У 1996–1997 рр. Святославом Мартинюком проводились роботи з метою знайдення гут в Гологорах та в околицях Потелича, однак вони не принесли результатів. Влітку 1998 р. планувалось обстеження урочища Гута в с. Підтемному та біля Свіржа, однак в цей час було відкрито іншу пам'ятку, що відтермінувало дослідження вказаних об'єктів на невизначений час. Археолог М. Филипчук та історик І. Мицько, обстежуючи межі угідь Унівської Свято-Успенської лаври (Перемишлянський р-н Львівської обл.), натрапили на гуту, розташовану в урочищі Суходіл [9, с. 182]. Вдруге пам'ятка досліджувалась у 2000 р. під керівництвом С. Мартинюка та Р. Береста. На підставі ряду ознак час існування гуті визначається останніми десятиліттями XVI – початком XVII ст. [8, с. 345].

Унівський монастир існував з кінця XIII ст. і був заснований правителями чи церковними колами Галицько-Волинської держави. Найдавніша документальна згадка про монастир міститься у королівській грамоті, виданій 18 жовтня 1395 р. [10, с. 10–12]. У 1401 р., на основі грамоти короля Ягайла, монастирю було передано землі сусідніх сіл Млинівців та Якторова [4, с. 3]. Унів був центральним монастирем Галицької єпархії. Йому адміністративно підпорядковувалися всі обителі на величезній території від північних околиць Львова до Кам'янця Подільського. Виняток становив лише Святоюрський монастир у Львові, де пере-